

دشت گیلان

گونه های برونگرا با پوشش شیبدار :

سرزمین گیلان بنا بر موقعیت خود و تأثیر این موقعیت بر معماری این محل ، دو بخش از سه بخش مطالعات ما را بر روی معماری مسکونی برونگرای ایرانی به خود اختصاص می دهد .

اما وقتی از ویژگی پوششهای آن ، یعنی شیبدار بودن صحبت می شود ، فکر انسان ناخود آگاه متوجه اوضاع طبیعی این منطقه می گردد .

این منطقه به وسیله حصار بلند البرز از بقیه ایران جدا می گردد . کوههای این استان قسمتی از مجموعه ناهمواریهای جنوب و جنوب غربی دریای مازنداران است که از دره رود آستارا در شمال تا کوههای سوماس در مشرق کشیده شده است .

این منطقه دارای نوع خاصی از آب و هوا است که به آن آب و هوای معتدل خزری می گویند .

ارتباط گیلان به آذربایجان از طریق فومن ، ماسوله ، زنجان بوده و راه دیگر از طریق آستارا به اردبیل ، می گذشته است .

بافت اغلب روستاهای واقع در دشت گیلان به شکل پراکنده است و هر خانه که مشتمل بر عناصر مختلفی است ، به صورت قطعه زمینی بزرگ می باشد که گاهی با محل کار که اغلب شالیزار است ، فاصله کمی دارد . مثل آنچه در روستای کلدی بالا در نزدیکی فومن مشاهده شده ، و گاهی فاصله ای را باید تا محل کار طی کرد ، مثل روستای سالک ده در لاهیجان . شکل پراکندگی خانه ها در بافت متفاوت است .

ویژگی های فنی چوب از قبیل سبکی ، سهولت دسترسی و کارپذیری ، مقاومت در برابر کشش ، خمش و پیمون وار بودن (مدولار) ، همه در این انتخاب مؤثر بوده‌اند . از مصالح نوع سنگی از قبیل سنگ و خشت در انواع مختلف و سفال نیز در کنار ساختمانهای تماماً چوبی استفاده شده است .

انواع چوبها مثل چوب توت ، توسه (توسکا) ، پلت ، کهل ، آزاد ، لrk ، انجیلی ، بید ، بلوط ، نارون راش و نمدار در قسمتهای مختلف ساختمان چوبی بنا به کار گرفته شده است .

روش دیگر کرسی چینی ، با انتقال نیروها به صورت نقطه ای بنام سکت چاه ، مصطلح می باشد . در این طریقه ، به کمک ستونهایی از جنس توت در فواصل نزدیک به هم (به فاصله ۱ تا ۱/۵ متر) ساختمان را حدود 70 تا ۸۰ سانتیمتر بالا آورده شمعها را به وسیله تیرهایی (نال یا نعل به هم متصل می کنند ، و فاصله به وجود آمده بین تیرهای چوبی و زمین را به وسیله خشت خام پرمی نمایند و سپس ، روی آن را با ملات گل رس و سبوس برنج جهت کف سازی پر می کنند .

ستون ، عنصر سازه ای عمودی است که در ساخت ایوانها و تالارها نقش اساسی دارد . بخش عمده ای از فعالیتها در فضای نیمه باز ایوانها و تالارها انجام می گیرد . ستونها در ردیفهای مختلف (بنا بر شکل ایوان و تالار) و بر روی تیری بنام نال (در کف) قرار می گیرند . و در بالا یا سقف ، تیر دیگری بنام وشان یا سرلف روی آن قرار می گیرد . ستون ، در شکل دهی کوتیها نیز نقش اساسی دارد و ساختمان کوتیها چه از لحاظ نوع پلان و چه از لحاظ شکل پوشش ، در نقاط مختلف گیلان متفاوت است .

پوششهای شیبدار یکی از ویژگی ها و در عین حال عناصر مهم ساختمان در خانه های گیلانی هستند .

ساده ترین نوع پوششهای شیبدار ، در ساختمانهای ابتدای مشاهده می شوند . در این نوع پوششها ، ستون های شاخکداری که تیرهای افقی روی آنها قرار می گیرد ، نقش حمل پوششی را دارند . بر روی تیرهای افقی ، تیرهای مایلی که رأسشان بر روی ستیغ متصل است ، قرار دارند . ستیغ نیز بر روی دیرکهای عمودی قرار دارد . بعد از این که تیرهای افقی (بنام بام دار) بر روی دیوارها قرار گرفت ، به فواصل معینی روی آنها تیرهای افقی دیگری بنام بال قرار می گیرد .

مسکن ، اصلی ترین عنصر این ارسن دارای ویژگی هایی است که در این جا مختصراً مطالبی را در مورد آن می آوریم . اتاق یا به عبارتی اندرون یا در ، در ارتباط با نوع زندگی ساکنین منطقه گیلان با دیگر نقاط ایران دارای نکات مشترکی است . معماری داخل مسکنهای یک اتاقه به دلیل کمبود جا ، با مسکنهای چند اتاقه فرق می کند .

در بعضی از اتاقها ، تعداد زیادی طاقچه جهت قرار دادن اشیای مختلف تعبیه شده است . در اتاق زمستان نشین ، اجاق و بخاری قدیمی در دو طرف در ورودی قرار گرفته است و کف اتاق را معمولاً با حصیر می پوشانند .

ایوان ، فضایی دیگر و مهم از مسکن را تشکیل می دهد . این فضا عملکرد های مختلف دارد و نسبت به طرز قرار گیری اتاقها شکلهای گوناگونی به خود می گیرد . ساده ترین ایوان ، با کمی پیش کردگی سقف شکل می گیرد .

در بعضی از بناها که کف آنها مرتفع نیست، تیر افقی چوبی بنام نال یا گل خس فضای ایوان را با حیاط مجزا می کند. ایوان علاوه بر این که فضایی واسطه بین فضایی باز بیرون و فضای بسته درون است، در فصل گرما به عنوان محلی برای نشستن، خوابیدن، غذا خوردن و کار (حصیر بافی) و ... مورد استفاده قرار می گیرد.

در یکی از روستاها بنام آهندان، فرم یا محل خشک کردن چای در ایوان قرار داده شده است. برای دسترسی بیشتر به اشیای لازم بین دو ستون، تیرهایی افقی به نام رب یا سرف قرار می دهند.

یکی دیگر از عملکردهای مهم ایوان در مسکنهای چند اتاقی، ارتباط دادن اتاقها با هم می باشد. به همین دلیل، بنابر نوع اتاقها طرز قرارگیری ایوانها نیز فرق می کند.

بطور مثال اگر اتاقها در یک ردیف قرار گیرند، ایوان در جلوی آنها به صورت متسطیل کشیده است.

گاهی یک اتاق بزرگتر از اتاقهای دیگر است. در این حالت، طول ایوان به اندازه طول اتاقهای کوچکتر است و گاهی دو اتاق بزرگ در کنار و یک اتاق کوچک در وسط قرار می گیرد که در این حالت طول ایوان به اندازه طول اتاق کوچکتر وسطی است.

در بعضی دیگر از بناها، ایوان دورتا دور اتاقهای طبقه همکف و در نمونه های دیگر، یک یا دو طرف این فضاها را می گیرد. در نمونه ای در منطقه طالش، ایوان به وسیله دیواری به ارتفاع دو متر بسته شده و دری برای ورود به ایوان تعبیه شده است.

تالار فضایی به شکل ایوان است که در طبقه اول قرار می گیرد. تالار برای فصل گرما، محل خواب، غذا خوردن و استراحت است و فرق ساختمانی آن با ایوان در کف سازی آن می باشد. کف ایوان معمولاً گلی است، ولی کف تالار چوب می باشد.

ارتباط بین تالار و ایوان به وسیله پله چوبی در شکل‌های مختلف صورت می گیرد. اما بطور کلی، محل پله طوری انتخاب می شود که با عملکرد کلی فضاها بخواند و در عین حال فضای کمی را نیز اشغال کند. در تعدادی از نمونه های مورد بررسی، پله به دیوار اتاقها چسبیده و در تعدادی پله در کنار نرده های ایوان قرار گرفته است. معمولاً در نبه یا دریچه پله ای جهت حفاظت و جلوگیری از افتادن بچه ها تعبیه می شود.

شکل تالار نیز در محلها و گونه های مختلف، متفاوت است. در اطراف لاهیجان، تالار یا در یک طرف یا در دو طرف و یا در دور تا دور فضاهای طبقه اول ایجاد می گردد. در منطقه فومنات، تالار به اندازه چند پله از ایوان بالاتر است و معمولاً در زیر آن انبار یا طویله قرار می گیرد و در بعضی نمونه ها زیر آن خالی است. اتاقی که در پشت این تالار قرار می گیرد، بالا خانه نام دارد. نکته مورد توجه در این نوع تالارها، دو ردیف ستون جلوی آن است که غلام گردش خوانده می شود و معمولاً به صورت پیش کرده است.

این نوع تالار در منطقه طالش در نزدیکی هشتر و توابع رضوانشهر نیز مشاهده می شود. در راه رسیدن به ماسوله، در محلی بنام ماسوله رودخان، کل فضاهای طبقه همکف به صورت بسته است و در طبقه اول آن اتاق ناپستانی و تالار قرار می گیرد.

خانه های شیبدار برونگرا در کل به هم شبیه بوده و گونه های مشابه زیادی ، در آن نقاط دیده می شود . البته شباهت در دو منطقه فومن و طالش بیشتر است و در منطقه لاهیجان ، خانه های شکلی ویژگی مهم این محل و محلهای نزدیک به آن است .

گونه های پیچیده دارای دو طبقه ایوان و تالار دار بطور ناگهانی به وجود نیامده اند و مردم ساکن در منطقه در گذشته های دور از گونه های ابتدایی تری استفاده می کرده اند .

همین طور در مزارع و شالیزارها ، سرپناهای موقتی ساخته شده اند که در اصول شباهت زیادی با ساختمانهای پیشرفته تر دارند . یکی از آنها ، ساختمانی با پلان چهار گوش است . استخوانبندی آن از چند ستون تشکیل گریده و در حدود یک متری سطح زمین ، کفی برای آن تعبیه شده است .

نقشه ای چهار گوش داشته و حریم آن با نرده ها چوبی ابتدایی جدا شده است . پوشش آن دو شبیه و لت شوپ است . این فضا و مشابه آن ، امروزه بیشتر به عنوان انبار و یا طویله مورد استفاده قرار می گیرد .

مشابه همین گونه با پوششی چهارشیبه و دیوارهای چینه ای در منطقه فومنات دیده شده است که در واقع ، بیشتر به عنوان انبار از آن استفاده می شود .

این گونه ، هم در شرق و هم در غرب گیلان با گسترش در سطح مشاهده شده است . یکی از اتاقها مطبخ و اتاق دیگر ، نشمین است . پوشش آن دو شبیه و لت پوش می باشد . در روستای سالک ده ، همین نوع با پوشش چهارشیبه گالی پوش ، با عملکرد انبار مشاهده شده است .

یکی از عناصر مهم فضایی در این نوع معماری ایوان است که در صفحات قبلی مطالبی در رابطه با آن آورده شد و ساده ترین نوع آن در رابطه با همین گونه اولیه شکل میگیرد همین روش ساختمانی در پوششهای چهار شیبه نیز استفاده میشود با این تفاوت که در گونه های برداشت شده چند ردیف ستون در جلوی آن قرار داده شده است در نقاط مختلف منطقه و متناسب با آب و هوای محلی این گونه کمی بالاتر از زمین ساخته شده است در این حالت چند پته تعبیه شده که معمولا در گوشه ایوان قرار گرفته اند

در جلوی ایوان نرده هایی تعبیه شده و در یکی از انهایک درب چوبی رابطه بین فضای ایوان و خارج میباشد

در همین گونه ها ایوان به تدریج گسترش پیدا کرده سه طرف و در نهایت چهار طرف ایوان را میگیرد

در نمونه ها یک اتاق و در سیاهکل و همین طور در نزدیکی لنگرود ایوان سه طرف اتاق را در بر میگیرد

اتاق نیز بزرگتر شده درب آن وسط و دو پنجره کنار آن تعبیه شده است

دور تا دور ایوان جهت نگهداری پوشش تعبیه گردیده و بام آن چهار شیبه است

در اغلب نمونه ها ایوانها به وسیله عنصری از فضای خارجی جدا میشود

در نمونه ای با سه اتاق ایوان در سه طرف اتاق قرار میگیرد در ایوان تعدادی طاقچه و

بین ستونها نیز افقی جهت قرار دادن وسایل تعبیه شده است

در گسترش سطحی اتاقها در مسکنهای شکلی نمونه هایی با ایوانهایی که دور تا دور اتاقها قرار میگیرد آورده شده است

در بعضی از گونه ها ایوان قسمتی از جلوی چند اتاق را می گیرد به این ترتیب که یک اتاق بزرگ و یک اتاق کوچکتر در کنار آن قرار میگیرد فاصله این دو اتاق را ایوان به هم پیوند می دهد این نمونه در شهر لاهیجان و اطراف آن در تعدادی خانه حیاط دار نیز دیده شده است

این شکل ایوان در گسترش های بعدی اتاقها نیز کاربرد دارد و در کنار آن نیز گاهی تا سه اتاق نیز قرار میگیرد

در تعداد زیادی از خانه ها ایوان در وسط چند اتاق قرار می گیرد و ارتباط کلیه آنها از این ایوان انجام میشود

از این نوع چند نمونه در منطقه طالش دیده شده اند

یکی از نمونه های بسیار جالب گونه های مسکونی گیلانی گونه هایی با گسترش در ارتفاع اما نه به صورت کامل بلکه در نیم طبقه است

در طبقه هم کف آنها معمولا یک اتاق یا دو اتاق قرار می گیرد کف انبار و طویله که

درب آن به طرف بیرون باز میشود معمولا از کف محوطه خانه پایینتر است

تالارها معمولا در جلوی خود دو ردیف ستون دارند که به اصطلاح محلی غلام گردش

گفته می شود عناصر مربوط در نمونه های بر داشت شده طوری طراحی گردیده اند

که ارائه دهنده گونه های متفاوتی هستند

یکی از ابتدایی ترین نمونه های این گونه در راه آندان سیاهکل . در طبقه همکف دو ایوان داشته و راه پله تدار بین دو ایوان قرار دارد. در نمونه ای دیگر در روستای گل افشان فومن با حفظ دو اتاق در طبقه همکف اتاقی دیگر در زیر اتاق بالا قرار داشته و در جلوی آن ایوان و نیم طبقه آن بالا خانه و تالار جلوی آن قرار دارد . در منطقه فومن و تالش شامل یک اتاق یک انبار و طویله و ایوانی در طبقه همکف و بالا خانه و تالار در نیم طبقه اول آن است.

همچنین در خانه ای از توابع رضوان شهر در اتاق همکف انبار جو با شکل خاص محلی خود تعبیه شده است.

در گونه ای دیگر در کله بالا از توابع فومن تعداد فضاهای انبار و طویله در طبقه همکف به دو عدد افزایش یافته است علاوه بر آنها یک اتاق ایوان و همچنین دریچه در رابطه با انبار طراحی شده است.

در نیم طبقه اول یک اتاق به اندازه انبار زیرین خود قرار دارد بقیه فضا را تالار بزرگی به شکل L در بر میگیرد .

در طبقه همکف آن یک اتاق ایوان طویله و انبار و در طبقه اول دو اتاق بالا خانه و تالار جلوی آن قرار دارد

این گونه به دو صورت بسیار جالب دیگر گسترش یافته است گونه اول در طبقه همکف از انبار اتاق و طویله تشکیل شده که در وسط آن یک ایوان ایجاد گردیده است

در گونه دوم طبقه همکف شامل دو انبار و طویله بزرگ در سمت چپ و راست و دو اتاق در وسط میباشد در طبقه اول بر روی دو انبار و طویله هر کدام دارای یک بالا خانه و تالر میباشد

در این گسترش و تالر و اتاق یا اتاقهای جنب آن نقش اساسی دارند همچنین را پله به عنوان عنصر مهم ارتباط دهنده جایگاه ویژه ای پیدا می کند در گونه ای دیگر تالر در جلوی یک اتاق قرار گرفته ارتباط با اتاق مجاور آن از همین اتاق انجام میشود.

تالر در گسترش بعدی خود در دو طرف اتاق جای میگیرد در یکی از نمونه ها در روستای آهندان لاهیجان علاوه بر ویژگی تالر آن یکی از اتاقهای طبقه اول قسمتی از تالر را در بر میگیرد در حالی که در زیر آن فضای خالی ایوان قرار دارد سازنده به اضافه کردن بر تعداد ستونها و تیرها در زیر این قسمت مسله ایستایی آن را حل نموده است در روستای آهندان خانه ابراهیم اسماعیل زاده در طبقه همکف دو اتاق یک انبار و یک دستشویی دارد راه پله طبقه همکف و راه پله طبقه اول علاوه بر اتاق مهمان که در حال حاضر خانواده ای دیگر در آن زندگی میکنند تلاری دور تا دور اتاق را در بر گرفته است یکی از ویژگیهای ساختمانی در بعضی از نقاط گیلان بسته نمودن فضاهای طبقه همکف است و همانطور که قبلا راجع به کوتام یا مسکن فصل تابستان توضیح داده شد طبقه همکف آن کاملا بسته است و مختص انبار و طویله میباشد.

ویژگی نمایی خانه های گیلانی چیزی جدا از آنچه معمار در انتخاب مصالح سازه و فضا نموده نیست معمار از همان شروع طرح اتاق و ایوان جلوی آن در حال ساختن ظاهر

بنا است آنچه مسلم است در نهایت چیزی را شکل میدهد که با طبیعت اطراف خود تطبیق و سازگاری کاملی دارد. کرسی بنا که شامل عناصر مختلفی است گاهی بنا را تا ارتفاع دو متر از سطح زمین بالا میبرد بنا بر گفته یکی از معماران گاهی اوقات برای نشان دادن اهمیت صاحبخانه این ارتفاع را بیشتر میکرده اند .

این اتاقها در گونه های مختلف در پشت ایوانها قرار میگیرند به دلیل استفاده پیمون وار از مصالح چوبی خود نیز حالت پیمون وار پیدا میکند

عنصر مهم که نقش اساسی در شکل دهی نماها دارد ایوان و تلار و پوشش روی آن میباشد ایوانها در ساختمانهای شکلی به وسیله نرده های چوبی و در ساختمانهای خشتی بوسیله نال از فضای بیرونی جدا میشوند تلار نیز بوسیله نرده های چوبی که گاهی به طور زیبایی بر روی آن کار شده است جدا میشود

پوششهای شیبدار در شکلهای گوناگون و با مصالح مختلف از ویژگیهای مهم نمای خانه های گیلانی است در بعضی نقاط گیلان مثل اطراف لاهیجان شیب این پوششها خیلی زیاد است و در بعضی نقاط مثل اطراف فومن این شیب کمتر است رنگ قهوه ای آن همراه با طرز قرار گیری دسته های گالی و کولش سطحی زیبا را شکل میدهد و همانطور که در ابتدا گفته شد خانه گیلانی را با محل خود مانوس میکند.